

NAHA PARKIMINE

Naha töötlemine algab nülgrimise ehk nahastamisega. Nahastatakse peamiselt noa abil, lõigates läbi nahka ja lihakeha ühendavad kiud (foto 4). Seda tööd peab tegema ettevaatlikult, et noaga mitte naha sisse lõikeid teha. Vasika- ja lambanahku on soovitatav nülgrida noata, lüües nahka lahti nuia või rusikaga. Kui puudub võimalus parkida nahka kohe peale nülgrimist, tuleb see roiskumise vältimiseks konserveerida. Nahku konserveeritakse neid soolates ja kuivatades. Soolates tuleb naha sisemisele pinnale raputada küllalt palju soola, eriti just naha äärtesse, mis kipuvad rulli keerduma ja seetõttu soolata jääma. Soolatud nahad pannakse üksteise peale hunnikusse parkimist ootama. Teine võimalus nahku parkimata säilitada on külmutamine. Sellisel juhul keeratakse nahad rulli, pannakse kilekottidesse ja asetatakse sügavkülma. Niimoodi säilivad nahad soolata mitu aastat, kuid pole hiljem peale parkimist enam nii pehmed. Tänapäeval võib iga parkija näidata ette oma sügavkülma, kus nahad ootel.

19. sajandil tapeti koduloomad (lambad) enamasti septembris ja parkima asuti veebruaris. Seda selleks et *toober*, kus nahad parkimisaines seisid, saaks olla soojas elutoas. Veebruariks olid kõik suured pühad möödas ja parkimisaine *mädi* levitatud üsna tugev lõhn enam ei häirinud.

Loom asetati selili mingi laiema aluse peale maapinnast kõrgemale, et naha mahavõtjal oleks kergem töötada. Nahk lõigati kaela ümbert ja kõhu alt ning reite ja jalgade sisepoolt lõhki.

Peale seda pesti naha villapoolselt küljelt mustus maha. Ja lihapoolselt küljelt eemaldati külgejäanud lihatükid poolümara pingi peal noaga kraapides. Toas olevasse toobrisse nn mäditooobrisse pandi vett, soola, keedetud kartuleid ja rukkijahu. Mädi koostist on Jämaja murrakus kirjeldatud nii: „vöoti kaks naela rugi jahu ning poolteist naela soola vana lamba naha peele ning tehti sedine mädi.“

Kui see segu ehk mädi oli hapuks läinud, asetati lambanahad sinna üksteise peale. Nahku keerati mädis ümber umbes korra nädalas. Mädis hoiti nahku nii kaua kuni vill hakkas lahti tulema, siis väänati need kuivemaks ja pandi ilma loputamata kuivama. Seejärel pandi nahk seasõra sõlme abil parre külge rippuma nii, et nahk asetses inimese rinnakõrgusel. Naha lihapoolt siis *koogitseti* ehk kaabiti nahakooguga puhtaks ja klopiti pehmeks vastava raua abil, kuni see muutus kuivaks ja pehmeks. Peale seda venitati naha ääri ja hõõruti nahk kriiditükiga üle.

Mädisse pandi need jänese- ja lambanahad, millele sooviti karv külge jätta. Hiljem lisati võimalusel ka maarjajääd, sest siis ei kartnud nahk hiljem vihma. Parkali kohta on öeldud Mustjalas: „see va mädi mihkel, kes nahka mädiks teeb“.

Teine võimalus parkida oli maarjajää ehk *maariaheaga*. Nahad pesti puhtaks ja pandi parkima maarjajää ja soola segusse. Hiljem hõõruti noa või vikatiga, kuni nahk oli ilus valge. Mädi või maarjajääga pargitud lambanahkadest valmistati ise või lasti koosneril ömmelda erinevaid pealisrõivaid.

Pargiti ka kassi-, rebase-, orava- ja jänesenahku, mis umbselt maha tõmmati. Neid kuivatati peale parkimist nii, et need topiti heinu täis. Siis ei kuivanud nahk sisepoolega kokku. Sõnni- ja jäära munandikotid tõmmati kuivatamiseks ümmarguse puu otsa ja seejärel neid venitati kõvasti. Nendest tehti tubakakotte.

Kolmas võimalus parkimiseks oli taimepark. Sellisel moel pargiti neid nahku, mida sooviti saada ilma karvata. Saaremaal öeldi selle kohta *tammitamine*, kuigi parkimisel kasutati hoopiski pajukoori. Tammitamine ehk pajukoortega parkimine võttis aega pool aastat. Aeg-ajalt vaadati, kuidas läheb ja pandi koori juurde. Korraga ei tohtinud palju koori panna, sest need kõrvetasid muidu naha ära ja nahk läks kõvaks. Kui nahk äärest lõigates pruuniks hakkas tõmbuma, siis oli see valmis. Nahk kuivatati ja lõpuks oli see kena ja pehme. Taimparknahka kasutati rihmade ja jalanõude valmistamiseks, sepad tegid sellest ääsilõõtsasid, samuti valmistati veisenahast hobuseriistu.

KASUKA VALMISTAMINE

Vanasti kanti Saaremaal erinevaid lambanahast ülerõivaid. Nii mehed kui ka naised kandsid koduste tööde ajal kasukvesti, mida nimetati *abuvatiks*. Seda kanti igapäevaselt nii toas kui ka õues. Tihti pandi selle peale veel lühike, puusakondini ulatuv varrukatega abukasukas ehk *pelts*. Seda kutsuti ka südamevalu kasukaks ja kanti tihti teiste riiete all.

Kolmandaks variandiks oli pikk, sääremarjani ulatuv kasukas. Need olid erinevad nii naistel kui ka meestel. Naiste kasukad olid vöökohalt kurrutatud, taljes, meeste omad olid sirgelõikelised. Kinnitamiseks olid kas *sõldmed* – kaks nõõri, mis sõlmiti kokku –, *pungad* või *pöörad* – lambanaha ribast keeratud pulgad, mis kinnitamisel pandi läbi aasa – või kasutati sepa juurest ostetud haake. Võidi kasutada ka vanu kivist või tsaariaegseid vaskkotkaga nõõpe.

Harilikult oli kasukas pikk-kuue ehk vammuse lõikega ja sama pikk või sellest natuke lühem. Kasuka ääre alt jäi naiste seelikuäär natuke paistma. Kui pikk-kuue mood muutus, õmmeldi ka teistsuguseid kasukaid. Taskuid neil enamasti ei olnud ning vööd kasutasid kasuka peal ainult mehed. Kasuka allääred ning varruka serva ja tasku ääred olid õmmeldud eraldi villaste äärtega pööratud nahast. Selleks kasutati jänese või talle nahka, kuna need olid õhemad ja lühema karvaga ning olid seetõttu paremini töödeldavad. Kasuka krae võis olla kas valgest või mustast lambanahast, millele oli linasest riidest vooder alla aetud. Enamasti kasukatel erilisi kaunistusi polnud. Aga Mustjala kihelkonna naiste kasukad on eriti uhkete kaunistustega. Mustjala kasukate esikinnisele on kahele poole karvadeta nahatüki alla paigutatud punase kalevi ribad. Peale kasuka külge õmblemist on pealmise naharibasse tehtud sisselõiked, mille alt siis punane kalev kenasti välja paistab (foto 5). Selliseid riideta kasukaid nimetati paljasteks kasukateks. Kasuka õmblemiseks läks vaja 5–7 lambanahka. Kuna lambanahk on ebaühtlase paksuse ja erisuguste omadustega, siis olid kindlad reeglid, millisest naha osast kasuka detaile välja sai lõigata. Järelejäänud naharibadest õmmeldi talvemütse ülle. Peakatteid oli erineva kujuga: sarvedega, rattakujulisi, aga ka tavalisi ümmargusi.

Kasuka hoidmiseks ja vihma eest kaitseks kanti selle peal veel mingit ülerõivast. Mehed kandsid vammuseid ja naise pikk-kuubi. Kui muutus pikk-kuue lõige, pidi muutuma ka kasuka oma. Nii on teada näiteks Karja kihelkonnast, et kolmel korral vahetunud pikk-kuue lõige muutis kolm korda ka kasuka lõikeid.

Mustjalas jutustati: „Kui ilm oli kuiv, kanti ainult kasukat, kui sadas vihma, võeti kasuka peale pikk-kuub. Kui kasukas tuhmus kandmise jooksul ära, valgendati seda kriidiga. Vikatiga aeti vana kõnts kasuka pealt maha ja kriidiga valgendati ehk *riigitati* üle.“

20. sajandil hakati riidega kasukaid kandma. Vanale poolkantud kasukale lasti rätsepa juures kodukootud mustaks või tumesiniseks värvitud villane või poolvillane kangas peale õmmelda. Mehed kandsid sellise kasuka peal ka nahast rihma.

Vaestes peredes oli aga tavaliselt ainult üks kasukas. See oli siis pigem meeste kasuka lõikeline ja seda kandsid peremees ja perenaine kordamööda. Rikkamates peredes oli kasukas igal pereliikmel. Ka lastel, kes said tallenahast kaunistusteta kasuka tavaliselt siis, kui käima hakkasid.